

В. В. Клименко

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ФАКТОРИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Визначено роль факторингових компаній у забезпеченні фінансовими ресурсами реального сектору економіки, розроблено рекомендації щодо активізації діяльності фінансових компаній, які надають факторингові послуги в Україні. Особливу увагу приділено джерелам фінансування факторингових операцій та методиці управління ризиками факторингової компанії.

Role of factoring companies in providing the real sector of economy with financial resources is defined; recommendations on the revitalization of the factoring companies' activity in Ukraine are developed. Special attention is paid to the financing sources of factoring services and risk-management methodology of factoring company.

Ключові слова: фінансова компанія, факторинг, ринок факторингових послуг, сек'юритизація факторингових активів, ризик непогашення дебіторської заборгованості, ризик ліквідності, операційний ризик.

У всьому світі фінансові компанії відіграють значну роль у економіці, їхніми послугами користуються державні, громадські, приватні підприємства й підприємства колективної власності. Забезпечити економічне зростання неможливо без створення ефективної системи фінансування реального сектору.

В Україні роль фінансових компаній у такому фінансуванні залишається недооціненою, що зумовлює необхідність вжиття певних заходів з її активізації. Зокрема, у Програмі економічних реформ на 2010—2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” зазначається: “Метою реформування фінансового сектору є підвищення його спроможності забезпечувати стає зростання економіки України. Для цього необхідно... збільшити рівень капіталізації фінансової системи; збільшити обсяг надання фінансових послуг з урахуванням посилення оцінювання фінансових ризиків; знизити частку проблемних активів у загальному портфелі... фінансових установ” [1].

У міжнародній практиці одним із найважливіших напрямів діяльності фінансових компаній щодо забезпечення фінансовими ресурсами реального сектору економіки є надання факторингових послуг. Фінансові компанії, що надають такі послуги, посідають чільне місце в забезпеченні інтенсивного розвитку підприємств. Завдяки факторингу створюються оптимальні умови для концентрації підприємства на його основній діяльності, прискорення обороту капіталу й, відповідно, збільшення прибутку. Утім, в Україні ринок факторингових послуг становить лише 0,8—1,5 % можливих обсягів [2].

Факторинг зародився у XVII ст. у Англії. Від початку завданнями суб'єкта факторингової діяльності були: пошук надійних покупців, зберігання та збут

товару, інкасування торговельної виручки. Такі суб'єкти розумілися на особливостях певного товарного ринку, платоспроможності покупців, законах і торговельних звичаях певної країни. Нині факторинг, що добре зарекомендував себе в європейських країнах і США, активно розвивається в усьому світі. З огляду на швидку оборотність фінансових ресурсів та диверсифікацію ризиків його вважають менш ризиковим інструментом, ніж кредитування. За факторинговими схемами працюють насамперед підприємства легкої, харчової промисловостей, фармацевтичної, видавничої галузей і агропромислового комплексу.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів факторингових послуг присвячено праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених-економістів, зокрема Т. Беялова, М. Бікерса, Н. Внукової, В. Гриценко, М. Кисельової, І. Котлярова, М. Крупки, О. Пальчук, Ф. Селінжера, М. Стельмах, О. Федорченко [3—10; 2; 11—13]. Потреба в подальшому розгляді функціонування фінансових компаній, які надають факторингові послуги в Україні, зумовлена тим, що вони не виконують належним чином своєї основної функції, а саме забезпечення фінансовими ресурсами реального сектору економіки. Особливу увагу слід приділити пошуку шляхів альтернативного фінансування факторингових операцій та розробленню методичних засад управління ризиками факторингової компанії.

Метою статті є визначення ролі факторингових компаній у забезпеченні фінансовими ресурсами реального сектору економіки та розроблення рекомендацій із активізації діяльності фінансових компаній, які надають факторингові послуги в Україні. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання: 1) оцінити переваги факторингу як додаткового інструменту прискорення руху грошових коштів реального сектору економіки, а також виокремити основні види факторингових послуг; 2) узагальнити світовий досвід становлення й функціонування ринку факторингових послуг, окреслити сучасні тенденції розвитку світового ринку таких послуг; 3) провести моніторинг діяльності фінансових компаній в Україні та визначити місце факторингових послуг у загальній структурі фінансових послуг; 4) проаналізувати особливості становлення ринку факторингових послуг в Україні, приділивши увагу кількісній оцінці стану фінансування підприємств реального сектору економіки, джерелам фінансування факторингових операцій та методиці управління ризиками факторингової компанії; 5) розробити пропозиції щодо активізації ринку факторингу в Україні.

Факторинг являє собою операцію, за якої клієнт перевідступає дебіторську заборгованість іншій компанії з метою негайного отримання більшої частини платежу та зниження витрат із ведення рахунків. У послугах факторингу найбільше зацікавлені суб'єкти малого й середнього бізнесу, проте великі корпорації також починають усвідомлювати потребу в таких послугах. Розвиток

факторингу відбувається в напрямі розширення спектра додаткових послуг постачальнику, зокрема з надання інформації, збуту, страхування та ведення обліку (Головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості [14]. Факторинг має низку переваг, а саме:

- постачальник може одразу отримати від фінансового агента плату за відвантажений товар, не очікуючи строку розрахунку з покупцем;
- задовольняється потреба підприємства в поточних обігових коштах;
- відкриваються додаткові можливості щодо операцій із заборгованістю малих і середніх підприємств;
- факторингові компанії забезпечують постійний і ретельний облік справ своїх клієнтів та перешкоджають виникненню грошових боргів;
- факторингове фінансування триває безстроково та, як правило, без забезпечення;
- розмір факторингового фінансування не обмежений і може збільшуватися в міру зростання обсягів продажів клієнтів;
- завдяки своєчасному отриманню оплати факторингові послуги включають покриття ризиків клієнта (процентного, інфляційного й валютного, ліквідності та непогашення дебіторської заборгованості).

У світовій практиці факторинг охоплює:

- 1) колекторські послуги — послуги з контролю й забезпечення своєчасного погашення заборгованості;
- 2) міжнародний факторинг — комплекс послуг, що включає: експортний факторинг, тобто фінансування експортних операцій, захист від ризиків непогашення дебіторської заборгованості експортерів, управління дебіторською заборгованістю; імпорتنний факторинг, тобто послуги іноземним факторинговим компаніям (оцінка дебіторів і захист від ризиків непогашення дебіторської заборгованості), які надають послуги експортного факторингу у своїх країнах;
- 3) факторинг без регресу, під яким розуміють придбання факторинговою компанією вимоги з узяттям на себе ризику непогашення заборгованості дебітора [13, с. 239];
- 4) факторинг із регресом, тобто придбання факторинговою компанією вимоги, котра супроводжується поручительством продавця (клієнта) за виконання боржником своїх зобов'язань;
- 5) закритий (конфіденційний, прихований) факторинг, що передбачає придбання покупцем (фактором) вимоги без повідомлення боржника;
- 6) покриття ризику несвоечасного платежу дебіторів (покупців товарів і послуг) — надання продавцю (клієнту) додаткового часу після закінчення терміну відстрочення, зазначеного в договорі поставки;
- 7) змішаний факторинг, за якого фактор купує частину вимоги (строк сплати за котрою не настав), негайно сплачує клієнту її вартість за вирахуванням дисконту, а клієнт відступає йому вимогу в повному обсязі. Після

стягнення на свою користь коштів із боржника в розмірі купленої частини вимоги фактор стягує решту боргу на користь клієнта та за його рахунок;

8) реверсивний факторинг (конфермінг) — послуга, що надається й оплачується покупцем (боржником, дебітором), надаючи можливість покупцю залучити товарні кредити постачальників на триваліші терміни;

9) синдикований факторинг, який передбачає одночасну участь двох або більше факторів при обслуговуванні клієнта та націлений на розширення доступу торговельних і виробничих компаній до високоякісних факторингових послуг. При цьому зростають обсяги фінансування, скорочуються терміни та поліпшується якість обслуговування клієнтів;

10) управління дебіторською заборгованістю, експертиза й моніторинг — факторингова послуга, що полягає в перевірці факторинговою компанією ділової репутації та фінансового стану дебітора;

11) факторинг-кредитне бюро — інформаційна послуга з надання клієнтам експертних оцінок надійності поточних і потенційних покупців як торговельних партнерів;

12) фінансування під відступлення грошових вимог (спрощений факторинг), яке не передбачає надання додаткових супутніх послуг.

Розвиткові світової факторингової галузі сприяють міжнародні асоціації, а саме:

- International Factors Group (IFG), створена ще в 1963 р., зі штаб-квартирою в Брюсселі (Бельгія). Сьогодні ця асоціація об'єднує понад 160 найпотужніших факторингових компаній із 50 країн світу. Її головною метою є сприяння в проведенні міжнародних факторингових угод [15].

- Factors Chain International (FCI) — найбільша міжнародна факторингова асоціація у світі, заснована у 1968 р., зі штаб-квартирою в Амстердамі (Нідерланди). Нині охоплює 254 факторингові компанії із 69 країн світу. Місія цієї асоціації полягає в стимулюванні міжнародної торгівлі через факторинг та інші пов'язані фінансові послуги [16].

- Eastern European Factoring Association (EEFA), створена у 2001 р. із метою розвитку факторингу на території Східної Європи, підвищення стандартів якості та забезпечення інтересів східноєвропейських факторингових компаній [17].

За даними FCI, обсяг світового ринку факторингових послуг у 2011 р. збільшився на 22,28 % (до 2 015 413 млн євро) порівняно з 2010 р., значно випередивши темпи зростання світової економіки. На світовому ринку переважають внутрішні факторингові операції, частка яких у 2011 р. становила 86,4 % (1 741 137 млн євро), а на міжнародний факторинг припало 13,6 % (274 276 млн євро). Слід наголосити, що у 2011 р. швидшими порівняно з 2010 р. темпами розвивався внутрішній факторинг (він зріс на 24,16 %, а міжнародний — лише на 11,54 %), тоді як у 2010 р. порівняно

з 2009 р. — міжнародний факторинг (внутрішній факторинг збільшився на 25,42 %, а міжнародний — аж на 48,62 %) [18; 19]. Лідерами зростання в галузі у 2011 р. були Китай, Росія, Швейцарія та Корея, де обсяги факторингових послуг збільшилися у 1,6—1,8 раза, а в Болгарії — у 18,3 раза [19].

Протягом 2010—2011 рр. на європейський ринок припадало 60—63 % глобального ринку факторингу, причому понад 73 % європейського ринку традиційно сконцентровано у Великобританії, Італії, Франції, Німеччині та Іспанії. У цих та інших країнах Європи частка факторингового обороту у ВВП становила 10—15 %. Частка Азійсько-Тихоокеанського регіону дорівнювала 25—29 % загальносвітового обсягу факторингових послуг, Американського — 10—11 %, Африканського — лише 1 % [19].

У розрізі продуктової лінійки в 2010 р. переважав факторинг без регресу — 283 198 млн євро, на послуги факторингу з регресом припадало 234 889 млн євро, на фінансування під відступлення грошових вимог і на колекторські послуги — 204 527 та 23 394 млн євро відповідно. У 2010 р. порівняно з 2009 р. факторинг із регресом зріс на 47,69 % (операції факторингу без регресу — лише на 16,81 %); фінансування під відступлення грошових вимог збільшилося на 27,43 %; обсяг колекторських послуг зменшився на 1,73 % [18].

Проаналізуємо основні тенденції становлення й розвитку факторингу в Україні. Відносини, що виникають при наданні факторингових послуг, регулюються Цивільним кодексом України від 16.01.2003 № 435-IV [20]; Господарським кодексом України від 16.01.2003 № 436-IV [21]; законами України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” від 12.07.2001 № 2664-III, “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” від 28.11.2002 № 249-IV, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо факторингу” від 09.09.2010 № 2510-VI [22—25]; Конвенцією УНІДРУА “Про міжнародний факторинг”, яка прийнята в м. Оттаві у травні 1998 р. та набула чинності для України в липні 2007 р. [14].

Факторинг не розглядається як автономний вид фінансових послуг та не потребує спеціального ліцензування. Відповідно до чинного законодавства фінансова установа, що надає послуги з факторингу, може надавати послуги з пов’язаного з цим ведення обліку грошових вимог, надання поруки за виконання боржником своїх зобов’язань за грошовими вимогами постачальників товарів (послуг) та пред’явлення до сплати грошових вимог від імені постачальників товарів (послуг) або від свого імені, а також інші послуги, спрямовані на одержання коштів від боржника. Водночас вітчизняне законодавство не регламентує факторинг із регресом.

Згідно з українським законодавством плата за передачу клієнту грошових коштів у рахунок придбання права грошової вимоги має форму дисконту,

процента або комісії. Комісія факторингової компанії може складатися з кількох складових — комісії за сервіс, процента за гроші, комісії за ризик непогашення дебіторської заборгованості та реєстрацію поставки. У світовій практиці частина комісії факторингової компанії, яка включає премії за прийняті ризики, такі як несвоєчасного платежу дебітора (ризик ліквідності), непогашення дебіторської заборгованості (ризик неплатоспроможності дебітора), різкої зміни вартості кредитних ресурсів (процентний ризик), становить 0,5—5 % суми фінансування [26].

Ринок факторингу в Україні формується відповідно до європейської моделі, коли більша частина ринку контролюється банками, рідше компаніями, які тією чи іншою мірою залежать від банків, і лише незначна частка операцій припадає на спеціалізовані компанії [10]. Проте, як показує світовий досвід, ефективніше працюють саме останні. Факторингові ризики потребують особливого підходу. У банку факторинг повинен пристосовуватися до кредитних технологій, що негативно позначається на його оперативності, до того ж факторингові послуги безпосередньо конкурують із кредитними послугами. Факторингові послуги привабливі для банку на етапі започаткування нового продукту та для розширення продуктової лінійки. Крім того, з точки зору довгострокової перспективи, ризики за факторинговими послугами вищі, ніж за кредитами, які можуть бути забезпечені заставою. Відповідно, чим більший ризик, тим вищою буде собівартість послуг (реальна вартість банківського факторингу зазвичай більша, ніж класичного кредитування, у середньому на 5—10 % [6]). За таких обставин факторинг завжди відіграватиме другорядну роль для банку, а згодом узагалі буде поглинутий кредитним підрозділом.

Становлення фінансових компаній в Україні припадає на початок 2000-х років. За даними Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), у 2003 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалося лише 22 фінансових компанії (14 лізингових і 8 факторингових), тоді як у 2012 р. — 276 [27].

Відповідно до чинного законодавства фінансові компанії в Україні можуть надавати такі види фінансових послуг: залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; залучення фінансових активів фізичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення шляхом укладання договорів управління майном; надання позик, порук (поручительств), гарантій, а також фінансових кредитів за рахунок власних коштів; факторинг; фінансовий лізинг; переказ грошових коштів; діяльність із обміну валют; обслуговування дорожніх чеків; залучення коштів установників управління майном із метою фінансування будівництва житла; обслуговування платіжних карток та інші форми проведення розрахунків.

Проаналізуємо місце факторингу у структурі фінансових послуг, наданих фінансовими компаніями впродовж 2004—2012 рр. (табл. 1). Він посідає друге

місце з часткою 14,73 %, поступаючись операціям із обміну валют (16,92 %) та випереджаючи операції з переказу грошей на 0,54 % (станом на 30 вересня 2012 р.). Обсяг надання факторингових послуг щорічно збільшувався, при цьому середньорічний темп зростання у 2004—2011 рр. становив 165,8 %.

Таблиця 1. Динаміка обсягу факторингових послуг порівняно з іншими послугами, що надаються фінансовими компаніями України, 2004—2012 рр., млн грн

Вид фінансової послуги	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	9 міс. 2012
Надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів	0,1	26,5	83,4	172,3	170,5	133,5	300,0	830,2	919,4
Надання позик	19,9	191,6	251,4	72,2	102,4	64,3	29,8	206,6	400,8
Надання порук (поручительств)	2,4	81	16,8	3,9	0,1	0,3	0,5	1,0	13,5
Фінансовий лізинг	0	14,1	9,9	12,2	10,6	5,2	7,6	9,7	1,6
Надання гарантій	0	6,5	7,6	8,7	42,0	8,7	502,6	204,6	719,8
Факторингові послуги	7,3	62,0	141,0	429,1	1448,2	1594,9	6407,9	6845,2	7266,6
Операції з обміну валют	2 194,0	4 327,7	7 252,5	9 140,1	11 623,7	17 206,5	16 631,9	13 711,4	8 347,5
Операції з переказу грошових коштів	1 163,3	1 164,9	1 246,1	1 406,7	1 837,8	2 818,6	3 179,3	4 758,1	7 004,9
Залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення	5,9	125,6	356,4	152,5	22,6	—	—	—	—

Джерело: звіти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за відповідні роки (<http://www.dfp.gov.ua/731.html>).

Важливими показниками, які характеризують місце ринку факторингових послуг у системі фінансування національної економіки, є, по-перше, відношення факторингового обороту до ВВП, по-друге, показник забезпечення дебіторської заборгованості (відношення обсягу факторингового обороту за рік до середньорічного значення дебіторської заборгованості).

Як показав порівняльний аналіз, хоча частка факторингового обороту у ВВП істотно збільшилася (табл. 2), вона не перевищує 1 % ВВП.

Таблиця 2. Динаміка ВВП, факторингового обороту та його відношення до ВВП України, 2004—2012 рр.

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	9 міс. 2012
ВВП, млн грн	345113	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1316600	1030325
Факторинг, млн грн	7,3	62	141	429,1	1448,2	1594,9	6407,9	6845,2	7266,6
Відношення факторингу до ВВП, %	0,002	0,014	0,026	0,060	0,153	0,175	0,592	0,520	0,705

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>); звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за відповідні роки (<http://www.dfp.gov.ua/731.html>).

Про низький рівень фінансування підприємств реального сектору через факторинг свідчить також показник забезпечення дебіторської заборгованості, який упродовж 2008—2011 рр. не перевищував 0,5 % (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка дебіторської заборгованості, факторингу та його відношення до дебіторської заборгованості, 2008—2011 рр.

Показник	2008	2009	2010	2011
Дебіторська заборгованість, млн грн:	692 205,2	954 606,0	1 106 143,6	1 308 084,8
на початок періоду	1 023 035,2	1 217 895,8	1 374 810,4	1 499 971,5
на кінець періоду	857 620,2	1 086 250,9	1 240 477,0	1 404 028,2
середнє значення (ДЗ _{ср})				
Факторинг, млн грн	1 448,2	1 594,9	6 407,9	6 845,2
Факторинг / ДЗ _{ср} , %	0,169	0,147	0,517	0,488

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>); звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за відповідні роки (<http://www.dfp.gov.ua/731.html>).

За даними Нацкомфінпослуг, станом на 30 вересня 2012 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 128 фінансових компаній, які мали право надавати послуги факторингу. Протягом дев'яти місяців 2012 р. такі компанії уклали 14 908 договорів факторингу на загальну суму 7266,6 млн грн та виконали 13 829 договорів на суму 7738,9 млн грн. Чинними залишилися 4970 таких договорів.

Ринок купівлі проблемних боргів юридичних осіб фінансовими компаніями, котрі мають право надавати послуги факторингу, за дев'ять місяців 2012 р. характеризувався істотним зростанням кількості укладених договорів факторингу за незначного зменшення їхньої вартості. Протягом дев'яти місяців 2012 р. було укладено 14 908 договорів факторингу (у 1,8 раза більше, ніж за відповідний період 2011 р.) на суму 7266,6 млн грн (у 1,9 раза більше, ніж за відповідний період 2011 р.). За даними FCI, в Україні переважають операції з внутрішнього факторингу. Так, у 2011 р. на міжнародний факторинг припадало лише 2,3 % проведених операцій [19].

Розглянемо джерела фінансування факторингових послуг (табл. 4). Упродовж 2008—2012 рр. структура таких джерел кардинально змінилася: істотно збільшилася частка власних коштів (із 3,3 % у 2008 р. до 63,6 % у 2012 р.), відповідно зменшилася частка банківських кредитів (із 58,6 до 15,3 %). Частка позичкових коштів юридичних осіб (окрім банківських кредитів) поступово скорочується (з 54,9 % у 2010 р. до 13,7 % у 2012 р.), при цьому альтернативні джерела практично не використовуються.

Альтернативою традиційним способам фінансування факторингового бізнесу є сек'юритизація його активів, яка передбачає реструктуризацію факторингового портфеля з метою перетворення активів на високоліквідні інструменти фондового ринку. Така сек'юритизація надає компанії можливість залучити фінансування шляхом випуску цінних паперів, забезпечених

Таблиця 4. Динаміка фінансування факторингових операцій в Україні за джерелами, 2008—2012 рр.

Джерела фінансування	2008		2009		2010		2011		9 міс. 2012	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Власні кошти	47,9	3,3	269,1	16,9	1939,8	30,2	3908,7	57,1	4799,3	63,6
Позичкові кошти юридичних осіб (окрім банківських кредитів)	365,6	25,3	325,7	20,4	3 516,0	54,9	1662,4	24,3	1037,9	13,7
Банківські кредити	848,2	58,6	887,6	55,6	903,3	14,1	1192,6	17,4	1155,2	15,3
Інші джерела	185,2	12,8	112,7	7,1	48,8	0,8	64,3	0,9	559,2	7,4
Всього	1446,9	100,0	1595,1	100,0	6407,9	100,0	6845,2	100,0	7551,8	100,0

Джерело: звіти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за відповідні роки (<http://www.dfp.gov.ua/731.html>).

портфелем факторингових активів. Утім, сек'юритизовані в такий спосіб активи є короткостроковими.

Сек'юритизація факторингу надає певні переваги всім учасникам факторингової угоди, оскільки забезпечує розширення доступу до фінансових ресурсів і поліпшення фінансових показників факторингової компанії; диверсифікацію джерел фінансування; поліпшення його умов завдяки зменшенню вартості залучення ресурсів шляхом зниження ризиків і процентної ставки коштів, що залучаються; підвищення ліквідності на ринку; зниження ризиків для кредиторів та створення привабливіших умов для інвесторів за рахунок перерозподілу ризиків між учасниками угоди сек'юритизації.

Сек'юритизація факторингових активів здійснюється таким чином. Компанія, котрій належать права вимоги, продає спеціальній юридичній особі актив, за яким очікується повне й своєчасне повернення факторингових платежів. Водночас спеціальна юридична особа випускає цінні папери та використовує отримані кошти на придбання активу в компанії, котрій належать права вимоги. Після продажу активу компанія, якій він належав, продовжує його обслуговувати: збирати кошти з боржників та перераховувати їх спеціальній юридичній особі, відстежувати своєчасність погашення заборгованості, проводити примусове стягнення простроченої заборгованості тощо. Далі спеціальна юридична особа використовує кошти, що генеруються придбаним активом, на погашення заборгованості за випущеними цінними паперами [7].

Згідно з інформацією про підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів і юридичних осіб (лізингодавців), станом на 30 вересня 2012 р. на сферу послуг припадало 18,1 % наданих фінансових послуг за укладеними договорами факторингу; на харчову промисловість — 4,6, машинобудування — 3,3, будівництво — 0,04, решту галузей — 73,9 % [27].

Слід зазначити, що ринок факторингових послуг в Україні є доволі концентрованим: у 2011 р. коефіцієнт ринкової концентрації для трьох найбільших учасників ринку факторингових послуг (CR-3) становив 63,6 %, а для п'яти (CR-5) — 75,5 % [28]. У цьому контексті варто звернути увагу на основні бар'єри, що перешкоджають входженню на зазначений ринок. Це:

- 1) доступні й недорогі джерела фондування;
- 2) новітні технології, які забезпечують високий рівень обслуговування клієнтів;
- 3) спеціальне програмне забезпечення інформаційної підтримки контролю стану й руху дебіторської заборгованості;
- 4) методологічна база оцінки ризику непогашення дебіторської заборгованості;
- 5) розвинута регіональна мережа та кваліфікований персонал для надання факторингових послуг.

Розвиток факторингу в Україні істотно уповільнюється через високі ризики для факторингових компаній (при факторингу значна частина ризиків переноситься на компанію-посередника), отже, необхідна ефективна система ризик-менеджменту. У розв'язанні цієї проблеми зацікавлені як самі такі компанії, так і держава, оскільки невиправдано високий рівень ризику може призвести до побудови класичної фінансової піраміди. У західній практиці відомий такий вид шахрайства, як *“fresh air invoicing”*, коли клієнти факторингових компаній підроблюють документи, що підтверджують виникнення дебіторської заборгованості, або вступають у змову з дебітором, котрий за певний процент погоджується підтвердити заборгованість, підписавши товарну накладну [29]. Такі схеми можуть працювати тривалий час — клієнт фактично будує піраміду, регулярно погашаючи регрес за своїх дебіторів із коштів, отриманих як фінансування за черговими “повітряними” поставками.

З метою управління ризиками на Заході свого часу були створені консалтингові компанії, що спеціалізуються на факторингу, наприклад британська компанія “Atlantic Risk Management Services”, а також фірми, які пропонують ІТ-рішення для ризик-менеджменту, зокрема британська фірма “Risk Factor Solutions”.

Розробляючи політику у сфері ризик-менеджменту, факторингова компанія повинна враховувати ризик дефолту дебітора й тривалого прострочення платежів, ризик шахрайства з боку клієнта та масового повернення товару, ризик ліквідності, операційний ризик, а також ризики, притаманні всім галузям — адміністративно-політичний, інфляційний, валютний, галузевий, регіональний тощо.

Управління ризиком передбачає такі дії: визначення цілей і завдань ризик-менеджменту, а також допустимих меж ризику; з'ясування його можливих видів, джерел і чинників; оцінювання ризиків та розроблення способів

їх мінімізації; запровадження методик ризик-менеджменту та контроль виконання встановленого порядку проведення операцій; перевірку відповідності встановлених внутрішніх процедур вимогам законодавства та контроль виконання таких процедур, аналіз ефективності прийнятих рішень. Система ризик-менеджменту має бути гнучкою та оперативно реагувати на зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища діяльності компанії.

Особливу увагу факторингові компанії повинні звертати на ризик непогашення дебіторської заборгованості, ризик ліквідності та операційний. Ризик непогашення дебіторської заборгованості вони можуть регулювати шляхом обмеження сум ризику щодо одного позичальника (або групи позичальників), господарських і географічних сегментів (аналіз таких ризиків та їх перегляд мають проводитися принаймні раз на рік). Треба також обмежувати рівень ризику за конкретними позичальниками. Застосування обмежень має контролюватися в режимі реального часу. Управління кредитними ризиками передбачає регулярний аналіз спроможності позичальників (потенційних позичальників) своєчасно погашати свої зобов'язання, а також відповідне коригування умов надання фінансування. Обов'язковим інструментом управління ризиком непогашення дебіторської заборгованості є вибірковий польовий аудит дебіторів.

Для ефективного управління ризиком ліквідності потрібно щодня складати прогноз ліквідності на термін відстрочення платежу, який у факторингу становить 60—90 днів (наявне програмне забезпечення, зокрема відомої компанії “SAP AG”, надає можливість складати прогноз ліквідності терміном до 24 тижнів); регулярно формувати звіти про поточні й прогнозні розриви за строками погашення активів і пасивів; проводити операції з розміщення коштів із урахуванням строковості й залишків залучених ресурсів; постійно аналізувати фінансові потоки клієнтів; здійснювати стрес-тестування для встановлення можливих наслідків негативних подій.

Моніторинг і управління операційним ризиком мають включати регулярні перевірки збереженості активів; дотримання нормативно-правових актів, стандартів діяльності, внутрішніх документів факторингової компанії; достовірності, повноти, об'єктивності та своєчасності складання й надання фінансової, податкової, статистичної та внутрішньогосподарської (управлінської) звітності; інформаційної безпеки, збереження комерційної таємниці відповідно до внутрішніх нормативних документів і вимог законодавчо-нормативних актів; причетності співробітників до протиправної діяльності.

Оскільки попит на аутсорсинг стрімко зростає, є потреба в постійному оновленні продуктової лінійки факторингових послуг, які надаються на вітчизняному ринку.

Визначаючи роль факторингу в забезпеченні фінансовими ресурсами реального сектору економіки, слід зауважити, що фінансування з його

допомогою призводить до зменшення прибутку від операцій підприємства й, відповідно, зменшує їхню рентабельність. Залежно від терміну, на який надається товарний кредит, витрати підприємства на обслуговування факторингу зростають майже пропорційно збільшенню терміну відстрочення. Проте для точнішої оцінки ефективності факторингу для підприємств ці витрати потрібно порівняти з вигодами, які він надає. Застосування факторингу дає змогу, по-перше, скоротити деякі витрати шляхом передачі частини функцій із управління заборгованістю на аутсорсинг факторинговій компанії; по-друге, зменшити прострочену заборгованість і прямі втрати; по-третє, спрямувати отримані ресурси на фінансування поточної діяльності, збільшивши обсяг продажів, а отже й валовий прибуток.

Завдяки залученню кваліфікованого персоналу, розробленню ефективної системи ризик-менеджменту, застосуванню сучасного програмного забезпечення та оновленню продуктової лінійки своїх послуг факторингова компанія зможе конкурувати на ринку та надавати якісніші послуги підприємствам, що сприятиме збільшенню числа її клієнтів і, відповідно, зменшенню вартості факторингових послуг.

З огляду на викладене вважаємо, що для активізації ринку факторингових послуг потрібно забезпечити:

- популяризацію факторингу через засоби масової інформації та інтернет (зокрема, сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, створення сторінки цього державного органу в соціальних мережах); формування сприятливого сприйняття факторингу вітчизняними підприємствами, які поки що розглядають його як крайній захід;
- розроблення базової методики оцінювання й управління ризиками факторингової компанії;
- створення теоретичного й практичного інструментарію використання факторинговими компаніями альтернативних способів фінансування їхніх послуг, зокрема сек'юритизації факторингових активів;
- формування конкурентного середовища на ринку факторингових послуг.

Перспективними в цьому напрямі можуть стати подальші дослідження з метою розроблення методики факторного аналізу чинників, котрі зумовлюють зміну вартості факторингових послуг, та методики оцінювання ефективності факторингових послуг для підприємств.

Список використаних джерел

1. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010—2014 роки / Комітет екон. реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

2. Пальчук О. Факторинг як специфічна фінансова послуга / О. Пальчук // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Сер.: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — 2010. — № 682. — С. 168—173.
3. Белялов Т. Аналіз форм і методів управління дебіторською заборгованістю у складі оперативних фінансових активів корпорації / Т. Белялов // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 9 (51). — С. 30—36.
4. Bickers M. Factoring in the UK / M. Bickers. — 8th ed. — Bromley (Kent) : BCR Publishing, 2003. — 232 p.
5. Внукова Н. Можливості та ризики факторингу в ракурсі SWOT-аналізу / Н. Внукова, К. Шапошнікова // Фінансовий ринок України. — 2007. — № 2 (40). — С. 6—11.
6. Гриценко В. В. Факторинг як ефективний інструмент підтримки бізнесу / В. В. Гриценко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Сер.: Економічні науки. — 2010. — № 3. — С. 248—260.
7. Киселева М. С. Секьюритизация факторинговых активов, структура и эффективность / М. С. Киселева // Этап: экономическая теория, анализ, практика. — 2011. — № 1. — С. 100—114.
8. Котляров И. Развитие финансово-кредитных услуг / И. Котляров // Финансовые исследования. — 2010. — № 4. — С. 43—51.
9. Крупка М. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : монографія / М. Крупка. — Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 608 с.
10. Пальчук О. Перспективи розвитку ринку факторингових послуг в Україні за умов фінансової кризи / О. Пальчук // Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка. — 2010. — № 2. — С. 147—152.
11. Salinger F. Factoring. The Law and Practice of Invoice Finance / F. Salinger. — London : Sweet&Maxwell, 1999. — 425 p.
12. Стельмах М. Факторинг як форма управління дебіторською заборгованістю підприємства / М. Стельмах // Економічний аналіз. — 2011. — Вип. 8. — Ч. 2. — С. 327—332.
13. Федорченко О. Є. Сутність факторингу та його роль в управлінні дебіторською заборгованістю на підприємстві / О. Є. Федорченко // Економічний простір. — 2008. — № 13. — С. 237—243.
14. Про міжнародний факторинг : конвенція УНІДРУА (Оттава, 28 трав. 1998 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210.
15. Офіційний веб-сайт асоціації “International Factors Group” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ifgroup.com>.
16. Офіційний веб-сайт асоціації “Factors Chain International” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fci.nl>.
17. Офіційний веб-сайт Східноєвропейської факторингової асоціації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eefa.ru>.
18. Annual Review 2011. Factoring — Exploring New Horizons / Factors Chain International [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fci.nl/pdf/annual_review_2011.pdf.
19. Annual Review 2012. Factoring — Exploring New Horizons / Factors Chain International [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fci.nl/images/fci_annual_review_2012.pdf.
20. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

21. Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
22. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
23. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
24. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : закон України від 28.11.2002 № 249-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо факторингу : закон України від 09.09.2010 № 2510-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2510-17>.
26. *Докукина Е.* Особенности развития российского рынка факторинговых услуг / Е. Докукина // Сервис plus. — 2009. — № 1. — С. 58—65.
27. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за 9 місяців 2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/fk_3_kv2012.pdf.
28. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/uoazk/RK2462012.pdf>.
30. *Робу К.* Российский рынок факторинга — два сценария дальнейшего развития / К. Робу // Банки и деловой мир. — 2008. — № 2. — С. 39—41.